

Павленко В.В. Острозька академія – український центр культури, освіти і духовності (к-ць XVI – поч. XVII ст.) / В.В. Павленко // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: Зб. наук. праць / [За заг. ред. Л.В. Калініної, О.Є. Антонової]. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. – 232 с. – С. 217–222.

УДК 37 (09). 047

Павленко В.В.,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**Острозька академія – український центр культури, освіти і духовності
(к-ць XVI – поч. XVII ст.)**

У статті розглядається меценатські й організаторсько-подвижницькі засади К.Острозького та освітньо-просвітницька діяльність іноземних педагогів (Івана Федорова, Яна Лятоса, Андрія Римші, Кирила Лукаріса) в Острозькій академії.

Незважаючи на сильну політику полонізації, на несприятливі умови підневільного українського життя в Російській імперії, українська інтелігенція вела наполегливу роботу проти існуючого панівного режиму за культурний розвиток народу, за рівноправність української мови та розвиток шкільництва.

На Волині наприкінці XVI на початку XVII століття активно розвивався національно-культурницький рух, що проявлявся у діяльності братств в Острозі та шкіл у Володимирі, Дубно й Луцьку.

Численні археологічні пам'ятки, які зберігаються в Острозькому історико-культурному заповіднику, свідчать про те, що на території м. Острога люди жили з давніх-давен. Пагорби, на яких знаходиться стара частина міста, утворюють гострий ріг, - звідси й місцева назва „Остроріг” , скорочена пізніше в глибокій

давнині в народній вимові в „Остріг”[1; 629]. Існує інша версія, що назва міста походить від слова „острог”, що у східних слов'ян означало укріплення, місце, огорожене частоколом. Вперше Острог згадується від 1100 року в Іпатіївському літописі, коли його передали князю Давиду Ігоревичу [2; 3].

З кінця X до середини XII століття Острог входив до складу Київської Русі, пізніше – до Володимира-Волинського, а з 1199 року до Галицько-Волинського князівства. У давніх документах згадка про Острог зустрічається у XIV столітті (Острог тоді входив до складу Литви).

Слід зазначити, що місто Острог було найпотужнішим торгівельним центром, через нього проходили важливі торгівельні шляхи із Заходу на Схід. Цьому сприяло зручне географічне розташування міста у центрі Волинської губернії (тут схрещувалися торгівельні шляхи з Молдови, Польщі, Литви, Росії й Білорусії).

Як свідчать архівні джерела, рід Острозький збудував великий замок, який мав важливе економічне, політичне і культурне значення для міста Острога. Князі Острозькі проводили тричі на рік ярмарки. Купці з Волині торгували худобою, з Коломиї й Дрогобича – сіллю і воском, з Криму і Туреччини – тканинами і прянощами. У торгівлі зі Сходу активну участь брали греки, які жили на одній з вулиць міста [9; 432].

Замок слугував для мешканців міста надійним захистом від постійних нападів кримських татар. Після Люблінської унії (1569 р.) Острог загарбала феодальна Польща, насаджуючи феодально-кріпосницький та національний гніт. Особливо він посилювався після Брестської церковної унії (1596 р.) [2; 6].

Саме в Острозі завдяки старанням знаменитого роду князів Острозьких зародилася освіта і наука у Східній Європі. Осередком української освіти та культури, провідною науковою установою наприкінці XVI - на початку XVII століття стала Острозька академія (протягом 1576-1636 рр.). Вона відіграла роль інтелектуального центру України і стала першою українською школою вищого рівня (відкрита князем В.-К.Острозьким, що увіковічнила його ім'я).

Засновник академії та її фундатор Василь-Костянтин Костянтинович Острозький був одним із найбагатших магнатів держави, меценатом та

просвітителем. Як зазначає С.Кардашевич, князь утричі перевершував за багатством самого короля Речі Посполитої. Йому належала третина всієї Волині, маєтності у Київському, Володимирському, Білоцерківському, Богуславському, Переяславському, Канівському та Чернігівському старостах. У володіннях князя перебувало понад 3040 міст і сіл, торгові доми у Гданську, Ярославі, Львові, замки у Дубні, Турові, Тарнові, двори-палати у Варшаві та Вільно. Відомий Острозький в історії і як талановитий полководець.

Золоту сторінку в історії України та академії вписав Іван Федоров. Завдяки йому Острог став одним із перших осередків книгодрукування в Україні. До першодрукарів слід віднести імена й інших визначних діячів культури. Це – Йогаи Гетенберг і Альд Мануцій, Швайпольт Фіоль і Франциск Скорина, Іван Федоров та Петро Мстиславець.

В Україні тоді типографій майже не було, та й друкували вони латинською та польською мовами. Єдиним друкарем, який володів кирилицьким шрифтом й умів ним користуватись, був Іван Федоров. Саме в особі І.Федорова князь Острозький помітив енергійну людину, яка була віддана справі друку. Іван Федоров (Федорович) (рік народження та точне походження друкаря книг залишаються невідомими) у грецькій післямові до Острозької Біблії (1581 р.) сам написав, що „Іван син Федора з Великої Росії”[3; 84]. (Найбільше свідчень про Івана Федоровича, дані про його друкарні збереглося в Центральному державному історичному архіві України у Львові та в ЦДІА України у Києві).

Іван Федоров у „Евангелії учительському” стверджував, що життєвий шлях людини залежить від неї самої, її волі, прагнення до пізнання, до творення добрих справ. Вів висловлював ідею рівності всіх людей, яким однаковою мірою повинні належати всі земні блага, зокрема й освіта [4; 22].

До 60-х років ХХ століття були відомі лише 3 видані І.Федоровим книги. Це – Новий Завіт (1580 р.) із алфавітним покажчиком до нього, складеним Тимофієм Михайловичем; славетна Острозька Біблія (1580-1581 рр.) – перше у східнослов'янських народів видання повного церковнослов'янського тексту біблійних книг та листівка на двох сторінках, так звана „Хронологія” (1581 р.)

Андрія Римші, яка являє собою дворядкову листівку, на якій видруковано назви 12 місяців (латинською, єврейською і українською мовами), у яких розміщено дворядкові вірші [3; 92]. Твір Андрія Римші - це найменше видання Острозької друкарні. Серед шедеврів поліграфічного мистецтва першою є слов'янська Біблія [2; 8].

Джерелами для випуску Острозької Біблії слугували Геннадієвська Біблія, грецькі списки Біблії (привезені з Риму Діонісієм Раллі), грецькі тексти зі Сходу, західноєвропейські видання Біблії (католицька Леоноліта Шарфенберга 1561 р.), кальвіністська Берестейська, антитринітарська Симона Будного та інші [6; 117].

Острозька Біблія у 1620 р. зареєстрована в каталозі Бодлеянської бібліотеки м. Оксфорда. На той час її мали всі відомі вчені, значно пізніше й І. Франко. За даними досліджень та архівних джерел відомо, що тираж Острозької Біблії був досить великий (до нашого часу збереглося більше 270 примірників). Вона є у бібліотеках багатьох міст (Москви, Києва, Харкова, Ужгорода, Санкт-Петербурга, Львова та ін. міст).

Доречно відзначити, що в ХУІ столітті Острозька Біблія репрезентувала слов'янську княжність за кордоном. Вона була у шведського короля Густава II Адольфа, кардинала Ф.Берберині, вінчестерського єпископа Лапселота Ендрюса. Іван Грозний також подарував примірник Острозької Біблії англійському послові Горсею.

Художнє оформлення Острозької Біблії представлене дереворитною архітектонічною ксилонічною рамкою титула, дещо схожою з гравюрою німецького ксилографа Е.Шена у Нюрнбернському виданні Біблії 1524 р. Ця оригінальна гравірувальна рамка спочатку була використана в московському „Апостолі” 1574. У композиції заставок простежуються мотиви українського народного орнаменту, прикрас українських рукописів.

У художньому оформленні Острозької Біблії друкар використав виливні складні суто декоративні прикраси: листочки, зірочки, хрестики тощо (сучасний український дослідник давньої української рукописної книги професор Яким Запаско нарахував 81 заставку, 70 кінцівок, 35 дрібних прикрас, 78 рядків в'язі,

1384 ініціальних літер) [5; 47]. До книги, окрім біблійних текстів, включено вірші Герасима Смотрицького (він також написав обидві передмови).

Книгодрукування в Острозі продовжувалось і після від'їзду І.Федорова у 1582 р. до Львова. В Острозі було підготовлено текст друкованої граматики слов'янської мови, виданої 1586 р. у Вільно білоруськими братами Мамоничами. Значну роль у поширенні писемності серед слов'янських народів відіграла і „ГраMATика словенська” (1619), написана вихованцем Острозької школи Мелетієм Смотрицьким.

Однією із ознак освіченості у період українського відродження вважається „тримовність”, що являла собою знання гебрайської, грецької та латинської мов. Отже, Острозька академія вважається тримовним колегіумом, що отримав назву „слов'яно-греко-латинської” школи, в якій іврит було замінено церковнослов'янською мовою.

Саме Острозька академія стала моделлю нової школи на східнослов'янських землях, у якій намагалися поєднати греко-слов'янські та латинські освітні канони. Тут уперше у практиці української традиційної освіти запроваджено „сім вільних мистецтв” та елементи циклу філософії, що підняло українську школу на новий якісний рівень [6; 59]. У школі вивчали слов'янську, латинську та грецьку мови, а також граматику, арифметику, риторику, логіку. На достатньо високому рівні студенти оволодівали музикою й хоромним співом.

Про заснування Острозької академії згадується в документах сучасних дослідників. Архівні дані, на жаль, втрачені, не зберігся статут цього навчального закладу. Найперша згадка про Острозьку школу міститься у передмові до Острозького букваря (саме він став головним джерелом для визначення часу відкриття Острозької школи). Надруковано грецько-старослов'янський буквар 15 червня 1578 р. На титульному аркуші написано: „...мисленням і стараннями князя Костянтина Костянтиновича Острозького...повелівшого побудувати дім для справи друкування, а до того ж будинок і дітям до навчання, у своєму отчому і славному граді Остріг, що знаходиться у землі Волинській. І, відшукавши мужів у божественному писанні здібних у грецькій, латинській і російській мовах, і

запросивши їх до діяльності у навчанні. Із-за цього й надрукована ця книжка, грецькою альфа-віта, а російською – аз-буки переважно для навчання багатогрішного Іоанна Федоровича”[8; 69]. Все це свідчить про те, що друкарня та Острозька школа були створені не пізніше 1578 р., тому що у 1576-1577 р., саме для потреб школи було видано буквар. Друкарня та Острозька школа взаємодіяли: у друкарні видавали навчальні посібники, а у школі готували освічених діячів. На жаль, до нашого часу дійшло лише два примірники Острозького букваря: один зберігається у королівській бібліотеці у Копенгагені, інший – у бібліотеці міста Гота (Німеччина).

Василь-Костянтин залучив до викладання в Острозькій академії талановитих вітчизняних та іноземних діячів – літераторів, мовознавців, природознавців та інших фахівців. Чимало з них були вихованцями провідних європейських університетів – Падуї, Венеції, Кракова. Випускник Острозької академії, архімандрит Києво-Печерської лаври Захарія Копистенський згодом напише в „Поліфонії”, що тут зібралось багато ораторів рівня Демосфена, філософів і мудреців, докторів слов'янської, грецької і латинської мов, „славних” математиків і старословів [6;112]. Першим ректором школи був Герасим Данилович Смотрицький – письменник і педагог, автор полемічного трактату „Ключ до царства небесного” (1587 р.).

Острозька академія вирізнялася високим рівнем викладання, мала потужний викладацький склад. Тут працювали такі інтелектуальні сили, які були випускниками латинських, протестантських та православних освітніх закладів (Феофан Грек, Кирило Лукаріс, Ян Лотос, Василь Суразький, Іоф Княгеницький, Дем'ян Наливайко, Тимофій Михайлович, Герасим Смотрицький та ін). Серед найвидатніших- був грек Никифор Картакузин – славний своєю ерудицією, випускник Падуанської академії.

Грек Кирило Лукаріс – народився у критській столиці – Кандії, навчався в університетах Венеції та Падуї, один із ректорів Острозької академії, згодом патріарх Александрійський (1602-1621 рр.) та Константинопольський (1621-1638 рр.). До Острога Кирило Лукаріс прибув у сані архімандрита, він зацікавився

науковими і навчальними інтересами острозького гуртка і брав активну участь у його педагогічній і політичній діяльності. Відомо 16 листів з переписки Лукаріса з острозькими діячами (оригінали цих листів зберігаються в Константинополі, у монастирі Гробу Господнього).

Заслуговує на увагу наукова діяльність польського астронома, математика, доктора медицини, філософа, випускника Краківського і Падуанського університетів, магістра астрології, професора, декана факультету медицини Краківської академії - Яна Лятоса (Лятош, Лятошинський, Jan Latosinius, Latosinski, Latosz). Він народився у Кракові у 1539 році, а в 1563 році закінчив Ягеллонський університет, отримав вчений ступінь магістра філософії, а з 1565 року працював професором Краківської Академії. Ян Лятос успішно займався науковою діяльністю, видав велику кількість праць. Особливо заслуговують на увагу праці, в яких він надавав великого значення вивченню ролі астрології й медицини. Праці, написані протягом 1572-1598 рр., присвячені вивченню зв'язків астрології з медициною (праця про протистояння планет Сатурна і Марса; про затемнення Сонця і Місяця), а також брошура „Вигнання глистів людини в залежності від фаз Місяця”. Ян Лятос вважав, що за розміщенням небесних тіл можна передбачити поширення хвороб, та їх лікування [7;84].

Для ґрунтовного вивчення медицини Ян Лятош у 1575 році виїхав в Італію і вступив на медичний факультет Падуанського університету, який в ті роки був широко відомим у світі. Після його закінчення він отримав вчений ступінь доктора медицини і повернувся до Кракова у 1577 році [10;62].

У 1582 році до Краківської Академії Папа Григорій XII надіслав новий календар. Ян Лятос критично поставився до нього і виступив проти його прийняття, оскільки було виявлено багато помилок з математичної точки зору (на це Ян Лятос отримав позитивні відгуки від вчених Москви, Острога). У 1598 році - Ян Лятос позбавлений кафедри у Краківській Академії і змушений був виїхати за межі Польщі. Дружні стосунки, які були у Яна Лятоса із сім'єю князів Острозьких, відіграли вирішальну роль на його переїзд до Острога.

Точної дати прибуття Лятоса до Острога не встановлено, хоча сучасні дослідники наводять різні дати приїзду (І.З. Мицько – 1596 р., Г. Барич – 1596 р., К.В. Харлампович – 1599 р., Ст. Камінський і Ян Пешке – 1602 р.) [10; 64-65]. В Острозі Яну Лятосу були приписані 3 села, на вулиці Більмаж був побудований дім. У збережених подвірних списках Острога, які збереглися, є свідчення про те, що у 1599 році Я. Лятос разом з дружиною Ганною Ожеговською і дочками Ганною і Доротою проживали у власному будинку.

В Острозькій академії Ян Лятос викладав математику, медицину польською мовою, про це свідчать конспекти лекцій спудеїв (які збереглися) з його астрологічними і математичними задачами. При Острозькій академії Ян Лятос вперше в Україні організував госпіталь, у якому лікував хворих.

З 1594 року Ян Лятос велику кількість праць присвятив членам сім'ї князів Острозьких. Для родини Острозьких він складав гороскопи, прогностики, був сімейним лікарем. Особливе місце займає книга видана в Острозі із календарем на 1602 рік, в якій він врахував всі недоліки календаря Папи Григорія XII. На жаль, до нашого часу наукових праць Яна Лятоса збереглося небагато, вони майже недоступні широкому колу читачів (у бібліотеках Польщі збереглося не більше 5 примірників).

Слід відмітити діяльність білоруса Андрія Римші, який походив з родини білоруських шляхтичів-кальвіністів з-під Новогрудка. З 1572 р. він служив у родині Радзивіллів, через яких і познайомився з князем Острозьким. Крім його „Хронології”, відомі три вірші автора на герби магнатів у віленських білоруських виданнях (на герб Остапа Воловича у збірнику 1585 р., на герб Льва Сапіги у публікації Литовського статуту 1588 р., на герб Теодора Скумина у Апостолі 1591 р.). Андрій Римша у 1591 році опублікував також поему про військову діяльність К. Радзивілла [8;93]. Твори А. Римші, хоча і були надруковані в Острозькій друкарні, проте належать до білоруської літератури.

Не менш вагомим внеском у розвитку Острозької академії є діяльність латиномовного поета, випускника Краківського університету – Симона Пекаліда та полеміста – Мартина Броневського. Вони також брали участь у діяльності

наукового гуртка при академії, писали наукові праці, підручники, готували навчальні посібники.

Польський уряд, до складу якого у XVI столітті входив Острог, намагався перетворити один із найбільших українських культурних центрів у провінційне місто. Попри цього, місто зберегло своє національно-культурне значення. До Острога приїздили видатні українці: І.Мазепа, пізніше П.Куліш, Т.Шевченко, М.Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький. Всі вони, письменники, іменували Острог „Волинськими Афінами”.

Як свідчать архівні дані, через певні історичні обставини Острозька академія близько 1636 р. згорнула свою діяльність. Майже через 360 років був утворений у 1994 році Острозький колегіум, а з 1996 р. з метою відновлення історичної назви Острозького закладу освіти було прийнято Указом Президента України іменувати Острозький колегіум, надалі Острозька академія [7;3].

В історії роду князів Острозьких та у виникненні Острозької школи є багато незрозумілих моментів, які вимагають подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волынской епархіи. – Почаевъ: Типографія Почаево-Успенской Лаври, - 1889. Т. II. Уезды Ровенській, Острожській, Дубенській. – С. 629.
2. Равчук Г.Р., Ткач І.О. Острог: Краєзнавчий нарис. – Львів, 1987. – С. 3 – 23.
3. Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліографічний довідник /АН УРСР. Археол. комісія; ін-т історії; ін-т суспіль. наук; [Упоряд. І.З.Мицько]. – К., 1990. – 216 с.
4. Волкова Н.П., Шевченко А.Д. Історія українського шкільництва та педагогіки. Навч. посібник. Дніпропетровськ, 2003. – 57 с.
5. Запаско Я.П. Мистецтво книги на Україні XVI-XVII ст. – Львів, 1971. – 310 с.
6. Саух П.Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. - Рівне, Волинські обереги, 2002. – 244 с.
7. Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедич. Вид. – Острог, 1997. – 201 с.
8. Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні /Відповід. редактор Ф.І. Стеблій. – Львів: Вища шк., вид-во при Львів держуніверситеті, 1975. – 270 с.
9. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область К., 1973. – С. 432.
Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. -480 с.